

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Перепелюк А. М. Механізм правозастосування: структура та принципи організації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 274-282.
2. Марьин Е. В. Организационно-правовой механизм экологического аудита : монография / предисл. Т. В. Злотниковой. Москва : Wolters Kluwer, 2010. 192 с.
3. Копенкина Л. А. Правовой механизм обеспечения безопасности в спорте. *Ученые записки университета им. П. Ф. Лесгафта*. 2013. № 11 (105). С. 63-67.
4. Панченко М. В. Правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2019. 455 с.
5. Іншин М. І., Сіроха Д. І. Соціальна держава: сутність і перспективи. *Актуальні проблеми соціального права* : зб. матеріалів учасн. Всеукр. соц. програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2014 р. / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. О. Попелюшка. Київ : ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2015. С. 17-21.
6. Карпушова О. В. Проблеми правового регулювання праці суддів в умовах євроінтеграції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2020. 466 с.
7. Іншин М. І. Значення захисту трудових прав працівників у становленні правової держави. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 66-71.
8. Тарасенко В. С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2005. 18 с.
9. Гладкий В. В. Щодо гідної праці суддів в Україні. *Проблеми розвитку соціально-трудова прав та профспілкового руху в Україні* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28 травня 2020 р.) / за заг. ред. К. Ю. Мельника. Харків : ХНУВС, 2020. С. 280-284.
10. Божко Я. О. Механізми модернізації державної політики у сфері зайнятості осіб з інвалідністю в Україні : дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.02. Київ, 2020. 208 с.

УДК 349.22

Клименко В.І.
аспірант кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОЗНАКИ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ

Стаття присвячена дослідженню правової природи та ознак комерційної таємниці, на підставі чого зроблено відповідні висновки. Наголошено, що на сьогоднішній день рівень успішної й ефективної діяльності кожної організації залежить від уміння компанії захистити свою конфіденційну інформацію від її неправомірного використання. Зазначено, що в Україні існують певні перешкоди юридичного характеру на шляху до активного застосування економіко-правових механізмів комерційної таємниці, зокрема неповнота, непослідовність та, навіть, суперечність положень окремих нормативно-правових актів, присвячених регулюванню відносин щодо комерційної таємниці, невизначеність правових форм комерційної таємниці, виду її оборотоздатності, характеру та змісту прав на комерційну таємницю, нерозвиненість правозастосовчої, зокрема, судової, практики у цій сфері тощо.

Зроблено висновок, що під комерційною таємницею слід розуміти економічні інтереси, що навмисно приховуються з економічних міркувань, відомості про різні сторони та сфери виробничо-господарської, управлінської, науково-технічної й фінансової діяльності фірми, охорона яких зумовлена інтересами конкуренції й можливими загрозами економічній безпеці компанії.

Характерними ознаками є: комерційна таємниця – це реальна або потенційна економічна цінність для суб'єкта господарювання через її невідомість іншим учасникам ринку; обмежений доступ до неї; встановлення власником механізму її захисту, який може полягати у різнопланових діях організаційного, технічного чи юридичного характеру, спрямованих на врегулювання та контролю за доступом третіх осіб. Наявність указаних ознак може слугувати підставою для визначення інформації як комерційної таємниці та набуття відповідного правового захисту. У той же час відсутність хоча б однієї з них ставить під сумнів існування спеціального режиму охорони, який діє виключно за наявності сукупності всіх ознак.

Ключові слова: комерційна таємниця, працівник, роботодавець, інтелектуальна власність, захист.

The article is devoted to the study of the legal nature and features of trade secrets, on the basis of which the relevant conclusions are made. It is emphasized that today the level of successful and efficient activity of each organization depends on the ability of the company to protect its confidential information from its misuse. It is noted that in Ukraine there are certain legal obstacles to the active use of economic and legal mechanisms of trade secrets, including incompleteness, inconsistency and even contradiction of certain regulations on the regulation of relations on trade secrets, uncertainty of legal forms of trade secrets, the type of its turnover, the nature and content of the rights to trade secrets, the underdevelopment of law enforcement, in particular, judicial, practice in this area, etc.

It is concluded that a trade secret should be understood as economic interests that are deliberately hidden for economic reasons, information about various parties and areas of production and economic, managerial, scientific, technical and financial activities of the firm, the protection of which is due to competition interests and possible threats to economic security. Characteristic features are: trade secret is a real or potential economic value for the business entity due to its unknown to other market participants; limited access to it; establishment by the owner of the mechanism of its protection which can consist in various actions of organizational, technical or legal character, directed on settlement and control over access of the third parties. The presence of these features can serve as a basis for identifying information as a trade secret and the acquisition of appropriate legal protection. At the same time, the absence of at least one of them calls into question the existence of a special protection regime, which operates only in the presence of all the signs.

Key words: trade secret, employee, employer, intellectual property, protection.

Постановка проблеми. В умовах жорсткої конкуренції та ринкової економіки, а також негативних зовнішніх (економічна залежність України від кредитів МВФ та зовнішнє управління) та внутрішніх (економічний спад держави, зростання злочинності, тотальної корупції, падіння рівня життя громадян) чинників, суб'єкти господарювання змушені створювати відповідні механізми захисту економічних інтересів, серед яких чільне місце посідає комерційна таємниця.

Сьогодні рівень успішної й ефективної діяльності кожної організації залежить від уміння компанії захистити свою конфіденційну інформацію від її неправомірного використання. Слід зазначити, що в Україні існують певні перешкоди юридичного характеру на шляху до активного застосування економіко-правових механізмів комерційної таємниці, зокрема неповнота, непослідовність та, навіть, суперечність положень окремих нормативно-правових актів, присвячених регулюванню відносин щодо комерційної таємниці, невизначеність правових форм комерційної таємниці, виду її оборотоздатності, характеру та змісту прав на комерційну таємницю, нерозвиненість правозастосовчої, зокрема, судової, практики у цій сфері тощо.

Мета статті науковий аналіз юридичної природи інституту комерційної таємниці, що сприятиме усуненню суперечливості правових норм та прогалин у відповідному законодавчому регулюванні, послідовній адаптації українського законодавства про комерційну таємницю до міжнародно-правових стандартів у даній галузі, вдосконаленню системи правової охорони прав на

комерційну таємницю.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у дослідження інформаційної безпеки, в тому числі окремих питань правового регулювання комерційної таємниці, зробили: А. І. Алексенцев, Г. О. Андрощук, Н. М. Вапнярчук, С. Г. Гордієнко, М. С. Денчик, О. В. Єлютіна, Ю. С. Капіца, О. В. Кохановська, П. П. Крайнев, А. Е. Кузьмін, О. О Куликов, Ю. В. Макогон, А. І. Марущак, А. В. Мовчан, Г. К. Нікіфоров, С. С. Нікіфоров, О. Е. Радутний, О. П. Світличний, О. Д. Святоцький, В. А. Северин, Г. О. Сляднева, А. Є. Шерстобитов, Д. В. Юсупова, О. В. Яніна, О. М. Ярошенко та ін.

Виклад основного матеріалу. Якщо простежити розвиток інституту комерційної таємниці, то слід зазначити, що комерційна таємниця, як засіб захисту господарської, торговельної та іншої діяльності, існувала ще в царській Росії. Ще на початку ХХ ст. Г. Ф. Шершеневич розглядав крадіжку конфіденційної інформації як одну з форм недобросовісної конкуренції: «Проявом недобросовісної конкуренції визнається збір чужих комерційних таємниць, або підкуп службовців, або направлення підставних робітників». Слід відзначити, що в радянський період самостійний інститут комерційної таємниці був відсутній і захист відповідної інформації, як правило, здійснювався в режимі державної або службової таємниці. Ставлення держави до комерційної таємниці було вкрай негативним і ґрунтувалося на уявленні про неї як про продукт капіталістичної системи, використовуваний для утаювання частини прибутку від оподаткування та вигідного прикриття при інших правопорушеннях [1]. Показовим у даному контексті є визначення, яке надано в економічному словнику: це засекречування виробничих, торговельних і фінансових операцій на капіталістичних підприємствах, що охороняється законом. При цьому вказано, що капіталісти використовують конфіденційну інформацію, щоб приховати від конкурентів і працівників власних підприємств, а також широкої громадськості характер виробничої політики, спрямованої на одержання надприбутку і зростання експлуатації трудящих. Наприкінці наголошено, що на соціалістичних підприємствах даного явища не існує [2, с. 238].

Після розпаду Радянського Союзу та соціалістичної системи господарювання словники та енциклопедії стали надавати інше формулювання, досить часто зупиняючись на якомусь окремому аспекті комерційної таємниці, а не характеризуючи явище в цілому [3, с. 288, 289]. Вітчизняні теоретики вказують, що правовий інститут комерційної таємниці регулює суспільні відносини, з приводу інформації обмеженого доступу, яка є різновидом інформаційних правовідносин. Так, Х. Є. Кузнецова, визначає комерційну таємницю, як інформацію конфіденційного характеру, що прямо та безпосередньо пов'язана з підприємницькою діяльністю суб'єктів права на цю діяльність, як промислового (індустріального), так і торгівельного характеру, або з діяльністю з надання послуг, що має реальну або потенційну економічну цінність та надає перевагу в конкурентній боротьбі через її невизначеність, за розголошення якої настає юридична відповідальність та існує особливий режим її охорони [4, с. 204].

Вперше в Україні визначення поняття «комерційної таємниці» було сформульовано в Законі України «Про підприємства в Україні», згідно зі ст. 30 якого під комерційною таємницею підприємства малися на увазі відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, розголошення (передача, витік) яких могло завдати шкоди його інтересам.

Сьогодні даний інститут активно розвивається в цивільному та господарському праві, відповідні норми включено до Цивільного та Господарського кодексів. Так, відповідно до ст. 505 ЦК України [5] «комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної

таємниці». При цьому відповідно до Цивільного кодексу України комерційною таємницею не є «відомості, які підлягають обов'язковій публікації, наданню за запитом необмеженому колу осіб, а також дані, щодо яких у законодавстві міститься пряма заборона на поширення на них режиму обмеженого доступу (наприклад, не може бути засекреченою інформація про стан довкілля, якості продуктів, предметів побуту)».

Крім того, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 р. за № 611 [6] визначено перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці, до яких віднесено: (а) установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами; (б) інформація за всіма встановленими формами державної звітності; (в) дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів; (г) відомості про чисельність й склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць; (д) документи про сплату податків й обов'язкових платежів; (е) інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків; (є) документи про платоспроможність; (ж) відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, Які займаються підприємницькою діяльністю; (з) відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

У той же час вказана постанова сьогодні не відповідає вимогам ч. 2 ст. 505 ЦК України, оскільки відомості, які не можуть бути віднесені до комерційної таємниці, повинні визначатися не підзаконним нормативно-правовим актом, а законом, якого, однак, в Україні поки-що не прийнято. Така прогалина в законодавстві про комерційну таємницю створює істотну правову невизначеність у застосуванні юридичних норм та негативно позначається на здійсненні прав на комерційну таємницю та охороні пов'язаних з нею законних інтересів. Крім того, переважна більшість зазначених в згаданій Постанові відомостей усунута від охорони в режимі комерційної таємниці безпідставно та необгрунтовано. Зокрема, це: «інформація за всіма встановленими формами державної звітності», «дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів», «відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами», «документи про платоспроможність». Закріплення в законодавстві обов'язку розкривати певну інформацію перед органами влади у зв'язку зі здійсненням ними своїх повноважень не означає автоматичну втрату інформацією ознак комерційної таємниці. Навпаки, обов'язок правоволодільця розкривати комерційну таємницю перед уповноваженими органами влади – це органічно інтегрована частина правового режиму комерційної таємниці.

Більше того, оскільки комерційна інформація є підвидом інформації з обмеженим доступом, на неї поширюється також ст. 21 Закону України «Про інформацію» [7], яка встановлює, що до інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені такі відомості: (а) про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; (б) про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей; (в) про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення; (г) про факти порушення прав і свобод людини, зокрема, інформацію, що міститься в архівних документах колишніх радянських органів державної безпеки, пов'язаних з політичними репресіями, Голодомором 1932-1933 років в Україні та іншими злочинами, вчиненими представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів; (д) про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб; (е) щодо діяльності державних та комунальних унітарних підприємств, господарських товариств, у статутному капіталі яких більше

50 відсотків акцій (часток) належать державі або територіальній громаді, а також господарських товариств, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать господарському товариству, частка держави або територіальної громади в якому становить 100 відсотків, що підлягають обов'язковому оприлюдненню відповідно до закону; (є) інші відомості, доступ до яких не може бути обмежено відповідно до законів та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до Закону України «Про інформацію», Цивільного та Господарського кодексів відмінними властивостями комерційної інформації з обмеженим доступом від будь-якої іншої є те, що вона: (а) є власністю підприємства, має матеріальну (комерційну) цінність, її витік може нанести матеріальну шкоду підприємству, у зв'язку з цим підприємство здійснює заходи щодо її захисту; (б) не є державною таємницею і не захищена авторським та патентним правом – є товаром, має ціну, певну вартість; (в) позначена обмежуючим грифом підприємства; (г) не може у відповідності з законодавством України приховувати негативну сторону діяльності підприємства, здатну нанести шкоду суспільству.

Виходячи із вищесказаного, до комерційної таємниці можуть належати: (1) документи, що відображають внутрішні витрати підприємства, закладені в ціну продукції, яка реалізовується; (2) спеціальні умови (у т. ч. і усні) в договорах на отримання і поставку продукції, які створюють підприємству цінні та номенклатурні переваги на ринку; (3) документи, які відображають стратегічні й тактичні плани діяльності підприємства; (4) документи про спеціальні особливості продукції, яка реалізовується, якщо такі є; (5) рівень заробітної плати провідних спеціалістів; (6) документи, що характеризують співробітників фірми з тієї чи іншої сторони.

Аналізуючи визначення, закріплені в Цивільному та Господарському кодексах, науковцями з досліджуваної проблематики зроблено висновок, що конкретні об'єкти комерційної таємниці законодавством не передбачені, тільки перераховано невичерпний перелік відомостей, що можуть охоронятися в режимі комерційної таємниці. Комерційну таємницю розглянуто як об'єкт права інтелектуальної власності, а права на неї віднесено до прав інтелектуальної власності. До речі, у ст. 506 ЦК України встановлено, що майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать особі, яка правомірно визначила інформацію комерційною таємницею, якщо інше не встановлено договором, а не власнику цієї інформації [8].

Аналіз нормативного визначення комерційної таємниці дозволяє сформулювати основні її ознаки, які є необхідними умовами обороноздатності певної інформації як комерційної таємниці: (а) інформація, яка становить комерційну таємницю, насамперед, є таємною, адже вона в цілому чи у певній формі є невідомою й не є легкодоступною для осіб, що звичайно мають справу з аналогічним видом інформації; (б) дана інформація повинна мати цінність комерційного характеру для її володільця або для інших осіб; (в) особа, що законно контролює інформацію, має вживати відповідних заходів щодо збереження її секретності.

Більшість учених, досліджуючи питання комерційної таємниці також ідентифікували її насамперед як об'єкт господарських відносин, інтелектуальну власність підприємства. При цьому О. В. Кохановська пропонує розглядати комерційну таємницю як класичний об'єкт нового інституту інформаційних прав, що поступово формується в системі цивільного права, і не заперечує того, що інформація може містити елементи творчості й у такій своїй якості відповідати ознакам об'єкта інтелектуальної власності. При цьому вчена вважає, що поняття «комерційної таємниці» як виду інформації ширше, ніж поняття «комерційної таємниці» як одного з об'єктів права інтелектуальної власності [9].

До правових ознак комерційної таємниці відносять: секретність інформації, яка є комерційною таємницею, полягає в тому, що вона є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, інформація, яка визнається комерційною таємницею, має комерційну цінність, тобто певну цінову визначеність (вартість); комерційна таємниця - склад і обсяг відомостей, що визначені суб'єктом господарювання або

уповноваженим на це органом; власник інформації повинен вживати належних заходів до охорони інформації, яка є комерційною таємницею; строк правової охорони комерційної таємниці обмежується часом дії сукупності факторів, коли така інформація: має комерційну цінність, невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а власник інформації вживає належних заходів до її схоронності [10].

На думку О. Д. Святоцького характерними особливостями даного виду інформації є: (а) відповідні дані не відносяться до державної таємниці, не підпадають під охорону авторського права; (б) неправомірне використання комерційної таємниці може завдати негативних наслідків господарській та економічній діяльності підприємства; (в) комерційна таємниця не може відноситися до суспільно-шкідливої діяльності підприємства, що може завдати шкоди іншим особам чи соціуму в цілому [11, с. 40, 41]. Власний підхід до класифікації ознак комерційної таємниці запропонував Ю. В. Носік, до яких учений відносить: (а) інформаційність комерційної таємниці; (б) конфіденційність; (в) комерційна цінність; (г) захищеність інформації, яка становить комерційну таємницю [12, с. 172-177].

Висновок. Узагальнюючи ряд вищезазначених тверджень, під комерційною таємницею пропонуємо розуміти економічні інтереси, що навмисно приховуються з економічних міркувань, відомості про різні сторони та сфери виробничо-господарської, управлінської, науково-технічної й фінансової діяльності фірми, охорона яких зумовлена інтересами конкуренції й можливими загрозами економічній безпеці компанії. Характерними ознаками є: комерційна таємниця – це реальна або потенційна економічна цінність для суб'єкта господарювання через її невідомість іншим учасникам ринку; обмежений доступ до неї; встановлення власником механізму її захисту, який може полягати у різнопланових діях організаційного, технічного чи юридичного характеру, спрямованих на врегулювання та контролю за доступом третіх осіб. Наявність указаних ознак може слугувати підставою для визначення інформації як комерційної таємниці та набуття відповідного правового захисту. У той же час відсутність хоча б однієї з них ставить під сумнів існування спеціального режиму охорони, який діє виключно за наявності сукупності всіх ознак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сляднева Г. О. Правова природа комерційної таємниці та генезис законодавства про захист комерційної таємниці. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. URL: <http://www.apdp.in.ua/v33/52.pdf>
2. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва: Большая Российская энциклопедия, 2002. 1456 с.
3. Большой юридический словарь / под ред.: А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2001. 704 с.
4. Кузнецова Х. Є. Характеристика комерційної таємниці як інституту права. *Наукові праці МАУП*. 2010. Вип. 3 (26). С. 201-208.
5. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
6. Про перелік відомостей, що не становлять комерційну таємницю: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993. № 611. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF/card6#Public>
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
8. Ярошенко О. М., Вапнярчук Н. М. Комерційна таємниця як об'єкт трудових відносин та її місце в економічній безпеці підприємства. *Правове та законодавче забезпечення економічної безпеки України*: моногр. / за ред. А. П. Гетьмана, Є. М. Білоусова, Г. В. Анісімової. Харків: Право, 2017. С. 305-330.

9. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 19 с.
10. Ткачук Т. Ю. Актуальні питання визначення та захисту комерційної таємниці на підприємстві. *Бизнес и безопасность*. 2008. № 2. С. 123-125.
11. Интеллектуальная собственность в Украине: правовые основы и практика / под общ. ред. А. Д. Святоцкого. Киев: Ін Юре, 1999. Т. 3. 672 с.
12. Носік Ю.В. Зміни в правовому режимі комерційної таємниці за новим інформаційним законодавством України. *П'ять цивілістичні читання, присвячені 85-річчю з Дня народження професора О.А. Підпригори* (31 березня 2011 р.) Київ: ВПЦ «Київський університет», 2012. С. 172-177.

УДК 349.22

Кондратьєва І. І.,
здобувач кафедри правознавства
юридичного факультету
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля

ОСОБЛИВОСТІ ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ РЯДОВОГО ТА НАЧАЛЬНИЦЬКОГО СКЛАДУ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

У статті надано характеристику грошового забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, проаналізовано основні нормативно-правові акти із вказаного питання, названо та охарактеризовано основні особливості їх грошового забезпечення. Зроблено висновок про те, що метою грошового забезпечення є стимулювання осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту до належного виконання своїх посадових обов'язків, сумлінного ставлення до служби у системі цивільного захисту. Акцентовано увагу на тому, що розмір грошового забезпечення службовців цивільного захисту має співвідноситися із тими ризиками для життя та здоров'я, які несе за собою служба у системі цивільного захисту.

Ключові слова: *служба цивільного захисту, особа рядового та начальницького складу, грошове забезпечення, соціальний захист.*

The article provides a description of the cash security of the rank and file and senior staff of the Civil Protection Service, analyzes the main regulations on this issue, names and describes the main features of their cash security. It is concluded that the purpose of financial support is to encourage members of the rank and file and senior staff of the civil protection service to properly perform their duties, conscientious attitude to service in the civil protection system. Emphasis is placed on the fact that the amount of cash benefits for civil protection officers should be commensurate with the risks to life and health posed by the service in the civil protection system.

Key words: *civil protection service, private and managerial staff, financial support, social protection.*

На сьогодні питання фінансового забезпечення та фінансової стабільності людини є важливим чинником її нормальної життєдіяльності та самореалізації у житті, досягнення поставлених перед собою цілей тощо. Держава має дбати про фінансове забезпечення своїх громадян, створювати умови для отримання ними гідної винагороди за свою працю, стимулювати

до належного виконання ними своїх посадових обов'язків шляхом застосування різноманітних матеріальних стимулів. Однією із найбільш важливих складових забезпечення органів цивільного захисту, безумовно, варто назвати грошове забезпечення, під яким у науковій літературі розуміють винагороду, що виплачується за виконання зумовленої трудовим договором (контрактом) службово-трудою функції і складається як з основних виплат, які проводяться незалежно від можливостей бюджетного фінансування, так і інших додаткових його видів, які мають право установлювати керівники органів і підрозділів у межах фонду оплати праці [1, с. 9]. Грошове забезпечення таких осіб формує цілісно-мотиваційні орієнтації на службу щодо виконання завдань здійснення цивільного захисту населення, є ключовим аспектом соціального забезпечення осіб, які проходять службу в системі цивільного захисту, їх матеріального забезпечення, забезпечення членів їх сімей тощо. Розміри грошового забезпечення мають відображати ризики, які несе службова діяльність у сфері цивільного захисту, бути відповідним щодо рівня фізичного і морального навантаження та, найголовніше, враховувати і створювати належні життєві умови для осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту та членів їх сімей.

Загалом, питання соціального захисту та соціального забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту є недостатньо дослідженим, а питання грошового забезпечення – окрема проблема, яка суттєво впливає на соціальний статус службової особи цивільного захисту. Метою статті є аналіз грошового забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється розгляд основних особливостей, які характерні для грошового забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту.

В контексті дослідження питання грошового забезпечення як правової та економічної категорії пропонуємо коротко розглянути основні ознаки, які йому притаманні та виділити особливості грошового забезпечення досліджуваної нами категорії осіб. Д.О. Марусевич, який на прикладі розглядає грошове забезпечення поліцейських, зазначає, що йому притаманні загальні та спеціальні ознаки. До загальних науковець відносить такі: є винагородою за працю; може бути основним та додатковим; розмір і умови винагороди визначаються нормативно або угодою сторін; права і обов'язки по виплаті заробітної плати виникають після укладання трудового договору (контракту). До специфічних ознак автор пропонує віднести наступні: 1) регулюється як загальнодержавними так і відомчими нормативними актами, у системі яких переважають перші; 2) переобтяжене значною кількістю його додаткових видів, а основні його види (посадовий оклад, оклад за спеціальним званням, щомісячні додаткові види грошового забезпечення, які мають постійний характер, премії та одноразові додаткові види грошового забезпечення) у загальній сумі (без урахування індивідуальних специфічних надбавок та доплат) становить лише 10-30%; 3) призводить до значної диспропорції оплати праці осіб рядового та начальницького складу органів поліції; на його розмір значно впливають як бюджетне фінансування, так і воля керівника; 5) джерелами його виплат є як державне фінансування, фінансування органами місцевого самоврядування, так і кошти спеціальних фондів [2, с. 124].

Окреслюючи питання грошового забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту варто виділити окремі особливості, які вирізняють такий вид забезпечення від грошового забезпечення інших категорій осіб. Відзначимо, що грошове забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту в окремих аспектах досить суттєво відрізняється від грошового забезпечення інших осіб (військовослужбовців, працівників поліції, прокурорів, суддів тощо), а з іншої сторони проблеми грошового забезпечення названих вище осіб є досить подібними, а інколи й спільними. Отже, пропонуємо виділити та назвати основні особливості грошового забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту.

По-перше, для осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту характерними є ряд різноманітних надбавок, які є визначальними й для інших категорій осіб

(державних службовців, військовослужбовців, поліцейських), так і є властивими виключно для осіб служби цивільного захисту. До таких надбавок у відповідності до Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення та одноразової грошової допомоги при звільненні особам рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 20.07.2018 року № 623 [3] віднесено: 1) надбавка за вислугу років; 2) надбавка за особливості проходження служби; 3) доплата за науковий ступінь; 4) доплата за вчене звання; 5) надбавка за спортивні звання; 5) надбавка за почесні звання; 6) надбавка за виконання функцій державного експерта з питань таємниць; 7) надбавка за службу в умовах режимних обмежень; 8) надбавка за кваліфікацію; 9) надбавка за кваліфікаційну категорію; 10) надбавка за безперервний стаж шифрувальної роботи; 11) винагорода за стрибки з парашутом; 12) винагорода за розшук, піднімання, розмінування та знешкодження вибухових предметів, тралення та знешкодження мін тощо. Вказані види надбавок тісно пов'язані з тими функціями, які виконує служба цивільного захисту та визначають особливий характер праці осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, сприяють належному виконанню покладених на них обов'язків, стимулюють до активної поведінки та до навчання.

Наступна особливість грошового забезпечення осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту є широке застосування премій як важливого матеріального стимулювання, в тому числі й можливість отримання премій за певні заслуги та досягнення. Зокрема у Наказі Державної служби з надзвичайних ситуацій від 09.01.2020 року № 6 «Про окремі питання грошового забезпечення осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту у 2020 році» передбачена можливість преміювання та нагородження грошовою премією осіб рядового і начальницького складу до державних, професійних свят та ювілейних дат, за виконання термінових і непередбачених робіт, за професіоналізм та відвагу під час ліквідації надзвичайних ситуацій, за нагородження відомчими заохочувальними відзнаками ДСНС, за спортивні досягнення, за підсумками роботи за звітний період, що здійснюється за окремим рішенням ДСНС. Але для виплати такої премії встановлюється певне застереження, тобто вона може бути виплачена за умови забезпечення виплати грошової допомоги для оздоровлення, відсутності заборгованості з виплати одноразової грошової допомоги у разі звільнення зі служби цивільного захисту, з оплати праці, комунальних послуг та енергоносіїв [4, с. 2]. Якщо порівнювати преміювання осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту з, наприклад, державними службовцями, то можна констатувати досить широкий перелік підстав для преміювання у системі цивільного захисту, що, на нашу думку, ще раз підкреслює особливий характер служби цивільного захисту та підвищений рівень уваги до соціального статусу та соціального забезпечення осіб, які перебувають на службі та виконують функції щодо захисту населення, попередження та запобігання надзвичайних подій. Ніхто не може наперед знати, де станеться надзвичайна подія, які будуть її наслідки, скільки часу та сил буде залучено для її ліквідації, які ризики для життя та здоров'я принесе вказана подія як для звичайних людей, так і для людей, які будуть її ліквідувати. А тому оперативність та професіоналізм, швидкість реагування на надзвичайні події, що може врятувати чиєсь життя має бути належним чином оцінене, в тому числі й матеріально. А тому, наявність досить широких підстав для преміювання осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту створює додатковий стимул для їх роботи, оперативного реагування на надзвичайні події.

Наступна особливість полягає в тому, що грошове забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту здійснюється й щодо осіб рядового і начальницького складу, які є слухачами та курсантами закладів ДНСН денної форми навчання. Передбачено, що слухачам і курсантам навчальних закладів ДНСН денної форми навчання із дня зарахування на навчання виплачуються: прийнятим на навчання з числа осіб рядового і начальницького складу - посадовий оклад за останньою основною штатною посадою в органах управління (підрозділах); оклад за спеціальним званням; відсоткова надбавка за вислугу років, інші доплати і надбавки постійного характеру та премія, які особа отримувала за останньою штатною

посадою на день направлення на навчання; прийнятим із числа цивільних осіб - посадовий оклад залежно від освітньо-кваліфікаційного рівня, курсу навчання. З метою стимулювання до навчання також встановлюються й доплати за добрі та відмінні оцінки, отримані на черговій екзаменаційній сесії – 50% від посадового окладу для тих, хто отримав виключно відмінні оцінки; 25% для тих, хто отримав добрі та відмінні оцінки. Матеріальною підтримкою забезпечуються й особи, які закінчили навчальні заклади ДСНС і направлені за розподілом на службу до відповідних органів управління (підрозділів) із моменту закінчення закладу та до моменту вступу ними до виконання обов'язків за штатною посадою. Для лейтенантів передбачено грошове забезпечення - посадовий оклад за 13 тарифним розрядом, оклад за спеціальним званням та надбавка за вислугу років, а для молодшого спеціаліста - посадовий оклад за I тарифним розрядом, оклад за спеціальним званням та надбавка за вислугу років.

Отже, грошове забезпечення поширюється й на тих осіб, які є діючими особами рядового та начальницького складу служби цивільного захисту та набувають нові знання у навчальних закладах, так і віднесено молодих спеціалістів, які тільки закінчили навчальні заклади та чекають на працевлаштування. Це є досить важливою гарантією їх соціального захисту, оскільки дає особі впевненості у майбутньому, у правильності вибору професії, в якій соціальному захисту своїх працівників приділено досить значної уваги.

Окремою особливістю грошового забезпечення осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту є надання одноразової грошової допомоги після укладання першого контракту. Такий вид грошової допомоги має суттєве значення для підтримання молодих працівників, направлених на проходження служби. Особам рядового і начальницького складу після укладання керівником органу управління (підрозділу) з ними першого контракту та вступу до виконання обов'язків за посадою, на яку вони призначені, виплачується одноразова грошова допомога для осіб рядового складу – вісім, для молодшого начальницького складу – дев'ять, особам середнього, старшого та вищого начальницького складу – десять розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 01 січня календарного року.

Важливою особливістю грошового забезпечення осіб рядового та начальницького є його виплата й у випадку тимчасової втрати працездатності в розмірі, одержуваному особою на день звільнення від виконання службових обов'язків на підставі документа, що засвідчує тимчасову непрацездатність, але не більше ніж за чотири місяці поспіль, крім випадків, коли законодавством України передбачено триваліші строки перебування на лікуванні. Грошове забезпечення виплачується й протягом проходження всього лікування особою, у зв'язку з пораненням, контузією чи каліцтвом, отриманими під час виконання службових обов'язків. Виплата грошового забезпечення за останньою штатною посадою здійснюється й щодо особи, яка не виходячи на службу з відпустки для догляду за дитиною надала листок непрацездатності у зв'язку з наступними вагітністю та пологами, а також щодо особи у разі її хвороби на день виходу з відповідної відпустки для догляду за дитиною. Виплата грошового забезпечення у такому аспекті спрямована на матеріальну підтримку тих осіб, які на даний період часу втратили працездатність та потребують матеріальної допомоги.

Важливою особливістю соціального захисту осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту є оплата за тимчасове виконання обов'язків за іншою посадою. Передбачено, що особам рядового і начальницького складу, на яких покладено в установленому порядку наказом керівника органу управління (підрозділу) тимчасове виконання обов'язків за вакантною посадою чи тимчасове виконання обов'язків за невакантною посадою в тому самому органі управління (підрозділі), за час виконання обов'язків за цими посадами виплачуються оклади за посадами, що тимчасово виконуються, та щомісячні додаткові види грошового забезпечення, розміри яких обчислюються з цих посадових окладів [3]. Для реалізації цього напрямку має бути видано відповідний наказ керівника. Але, досить часто вказана норма ігнорується, а оплата за тимчасове виконання обов'язків за іншою посадою здійснюється лише виключно до певної категорії

осіб, по відношенню до яких є виданий наказ. Досить часто саме посадовими інструкціями передбачено порядок проведення заміщення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, що виключає можливість видання відповідного наказу про тимчасове виконання обов'язків за іншою особою з покладанням відповідних обов'язків, а отже й оплати праці за таке заміщення. Наприклад, мова йде про заступників відповідної частини пожежного підрозділу, які, згідно посадової інструкції виконують обов'язки начальника частини без видачі відповідного наказу вищим органом. В такому випадку грошове забезпечення виплачується згідно займаної посади, а фактично робота виконується за двома різними посадами. Безумовно, це впливає на соціальне забезпечення осіб, які виконують обов'язки за іншою посадою, а тому, відповідно, особа не є зацікавленою у заміщенні посади, що впливає на виконання покладених на неї посадових обов'язків, продуктивність праці стає меншою та безініціативною, хоча рівень навантаження при цьому зростає.

Особливістю грошового забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту є виплата грошової допомоги при звільненні із служби цивільного захисту, в тому числі виплачується грошова компенсація за час відпустки, що надається пропорційно часу, прослуженому в році звільнення, за кожний повний місяць служби. Одноразова грошова допомога виплачується: 1) особам рядового і начальницького складу, які звільняються зі служби за станом здоров'я, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 50 відсотків місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби; 2) особам, які звільняються за віком, у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, закінченням строку контракту, систематичним невиконанням умов контракту керівником відповідного органу управління (підрозділу), за наявності вислуги 10 років і більше виплачується одноразова грошова допомога при звільненні зі служби цивільного захисту в розмірі 50 відсотків місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби; 3) особам, які звільняються за власним бажанням через сімейні обставини або з інших поважних причин згідно з Переліком сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та зі служби осіб рядового і начальницького складу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2013 року № 413 [5], та мають вислугу 10 років і більше, виплачується одноразова грошова допомога при звільненні зі служби цивільного захисту в розмірі 25 відсотків місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби. Із наведеного вище можемо зробити висновок, що у випадку добровільного звільнення із служби цивільного захисту одноразова грошова допомога виплачується завжди, проте її розмір може коливатися в залежності від підстави звільнення. Не можуть претендувати на отримання одноразової грошової допомоги особи, які звільняються із служби за службовою невідповідністю, у зв'язку із систематичним невиконанням особою рядового і начальницького складу умов контракту, обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Вказана соціальна гарантія є досить суттєвою, проте при її застосуванні виникає ряд проблемних питань. Аналізуючи відомості, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, можемо констатувати значну кількість судових позовів з цього питання, зокрема це стосується розмірів отримання такої допомоги.

Однією із найбільш вагомих, на нашу думку, особливостей грошового забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту є передбачена на законодавчому рівні виплата грошового забезпечення в разі загибелі (смерті) особи рядового чи начальницького складу служби цивільного захисту. Це є досить важливою соціальною гарантією, оскільки надання такої допомоги гарантує певну матеріальну підтримку рідним особи, яка загинула виконуючи покладені на неї державою обов'язки. Ця гарантія поширюється вже саме на рідних особи рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, щоб хоч якось стабілізувати їх матеріальний стан та матеріально забезпечити на якийсь проміжок часу.

Важливою особливістю грошового забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту є гарантія здійснення певних виплат у випадку усунення від виконання

службових обов'язків за посадою та відстороненню від виконання службових повноважень. Зокрема, у таких випадках упродовж всього часу, коли вони не виконували службові обов'язки за посадою здійснюється виплата виключно посадового окладу, окладу за спеціальними званнями та надбавки за вислугу років. Якщо ж за результатами службового розслідування підстави прийняття такого рішення не підтвердилися, а при відстороненні від виконання посадових обов'язків закрито провадження у справі про адміністративне корупційне правопорушення у зв'язку з відсутністю події або складу адміністративного правопорушення, таким особам забезпечується виплата щомісячних додаткових видів грошового забезпечення, на отримання яких вони втратили право у зв'язку з усуненням (відстороненням) від виконання службових обов'язків за посадою протягом всього часу. Така норма є досить важливою, оскільки з однієї сторони забезпечується мінімальний рівень грошового забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту при проведенні службового розслідування та відстороненні від виконання повноважень, а з іншого, у випадку невинуватості особи та не притягненні її до відповідальності особі забезпечується виплата тих виплат, яких вона тимчасово позбавлялась. Така норма не застосовується при застосуванні до особи таких запобіжних заходів в кримінальному провадженні як домашній арешт чи тримання під вартою. У таких випадках виплата грошового забезпечення призупиняється. Поновлення виплат передбачено тільки після отримання виправдувального вироку суду та з дня, коли вони приступили до виконання обов'язків за посадою. Відшкодування грошового забезпечення, яке втратили особи рядового і начальницького складу внаслідок незаконних дій, відшкодовується їм у порядку, передбаченому Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [6].

Важливою гарантією соціального захисту осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту є надання щомісячної грошової допомоги особам, які звільнені зі служби за віком, станом здоров'я чи у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів без права на пенсію. Так, статтею 9¹ Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» особам, які звільнені зі служби за віком, станом здоров'я чи у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів без права на пенсію, протягом одного року після звільнення зі служби виплачується щомісячна грошова допомога в розмірі окладу за військовим (спеціальним) званням [7]. Безумовно вказаний вид державної соціальної підтримки має досить вагоме значення для забезпечення належного рівня соціального забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, оскільки здійснюється грошова підтримка тих осіб, які були звільнені із служби з причин, які в цілому не залежать від волі особи. Стан здоров'я, скорочення штатів, проведення організаційних заходів – це ті підстави звільнення, які в цілому не пов'язуються з волею особи щодо подальшого проходження служби, а тому фактично особа без її волі позбавляється роботи та, відповідно, грошового забезпечення. Така щомісячна грошова допомога є чинником щодо підтримання звільнених осіб у перехідний період їх життя. Єдиним негативним моментом є те, що розмір такої допомоги визначається у розмірі посадового окладу за військовим (спеціальним) званням, що в грошовому еквіваленті не є досить великою сумою, в порівнянні із грошовим забезпеченням з різними надбавками та преміями.

Як висновок зазначимо, що на сьогодні грошове забезпечення осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту не виконує своєї основної функції – стимулювання праці. Визначений розмір грошового забезпечення є більш схожим на надання певної соціальної допомоги, а не реальної винагороди за важку працю, пов'язану з ризиком для власного життя та здоров'я. Сьогодні варто не тільки створити, а й реально забезпечити механізм реалізації прав осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту на добре оплачувану працю, безпечні умови для реалізації своєї праці, отримання реального пакету соціальних послуг, а також нормального рівня матеріального забезпечення у старості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Музичук О.М. Сутність та особливості грошового забезпечення персоналу органів внутрішніх справ. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2007. Вип. 37. С. 5-11.
2. Марусевич Д.О. Теоретичні засади адміністративно-правового регулювання грошового забезпечення поліцейських. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 3. С. 123-128.
3. Інструкція про порядок виплати грошового забезпечення та одноразової грошової допомоги при звільненні особам рядового і начальницького складу служби цивільного захисту: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.07.2018 року № 623. Офіційний вісник України. 2018. № 70. Стор. 95. Стаття 2387.
4. Про окремі питання грошового забезпечення осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту у 2020 році: наказ Державної служби з надзвичайних ситуацій від 09.01.2020 року № 6. URL : <https://www.dsns.gov.ua/files/2020/1/9/3/6-09.01.2020.pdf>
5. Перелік сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та зі служби осіб рядового і начальницького складу: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2013 року № 413. Офіційний вісник України. 2013. № 45. Стор. 42. Стаття 1605
6. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 1. Стор. 2. Стаття 1.
7. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 29. Стаття 399

УДК 342.4

Кругова С. С.,
аспірантка Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

**ПРАВОВА ПРИРОДА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РІВНОСТІ ПРАВ І СВОБОД ЖІНОК ТА ЧОЛОВІКІВ В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано правову природу конституційно-правових засад забезпечення рівності прав і свобод жінок та чоловіків в Україні. Деталізовано зміст і значення конституційно-правових засад забезпечення гендерної рівності. Розкрито зміст основних конституційних положень у даній сфері. Визначено перелік особливостей забезпечення рівності прав і свобод жінок та чоловіків за національним основним законодавством.

Ключові слова: конституційно-правові основи, законодавчі засади, забезпечення рівності прав, права і свободи, гендерна рівність, країни ЄС.

In the article the legal nature of the constitutional and legal framework for ensuring equal rights and freedoms of women and men in Ukraine is analyzed. The content and significance of the constitutional and legal bases for ensuring gender equality are detailed. The content of the main constitutional provisions in this area is revealed. The list of features of ensuring equality of rights and freedoms of women and men according to the national basic legislation is defined.